

רבית – דין ממוני או דין איסורי

השוואה בין רבית לגזל

הנקודה הכללית שתבאר בדברינו היא האם לראות את איסור רבית כשייך לאיסור גזל - דהיינו שאדם שקיבל רבית מחזיק בידו כסף שלא שייך לו והרי הוא כגזל בידו, ולפי זה יש למלוה חובה ממונית כלפי הלווה. או שאיסור רבית מוגדר כאיסור בפני עצמו ששייך להלכות הלוואה. לפי אפשרות זו נאמר שהכסף שניתן למלווה הוא לא גזול בידו אלא שהתורה אסרה עליו לקבלו ועל הלווה ליתנו. לפי זה מהות האיסור היא העיסוק בהון בצורה לא ראויה. על פי שאלה זו נדון במספר עניינים בהלכות רבית.

הגמרא²⁸ עוסקת בריבוי הלאוים בגזל. בתחילה לומדת הגמרא את איסורי גזל רבית ואונאה אחד מהשני. אמנם בכל אחד מהם מוצאת הגמרא צד פירכא שלא היינו יכולים ללמוד איסור אחד מחברו. למסקנה הגמרא אומרת שהיינו יכולים ללמוד את איסור גזל מרבית ואונאה מפני הצד השווה שבהן **שכן גזלו**, אלא שבכל אופן כתבה התורה לאו בגזל לרבות כובש שכר שכיר שעובר בשני לאוין.

מדברי הגמרא נראה שיש שייכות מהותית בין רבית לאיסור גזל. התורה מגדירה את לקיחת הרבית לא רק כאיסור, כבשר בחלב וכדו', אלא גם כממון שלא שייך למקבל.

הדבר מתברר גם מההוה אמינא הראשונית של הגמרא שלא נכתוב את איסור גזל ונלמד אותו מאיסור רבית. למסקנה הגמרא דוחה אפשרות זאת מפני שברבית האיסור הוא גם כשהלווה מוכן לתת את הרבית. בנוסף הגמרא דוחה את אפשרות הלימוד של רבית מגזל שכן גזל הוא דווקא בעל כרחו של הנגזל וברבית האיסור הוא גם כשהדבר נעשה מדעתו של הלווה. על זה יש לשאול מה ההו"א ללמוד איסור גזל מרבית ואיסור רבית מגזל, מדוע חשבה הגמרא לדמות את מה המלוה לקח מהלווה לגזל?

שאלה נוספת שעולה היא לגבי היחס בין רבית לשכירות: התורה לא אסרה לדרוש תשלום על שכירות, למרות שהחפץ נשאר בבעלותו של המשכיר, אז למה ברבית לא התירה התורה לקחת שכירות על הכסף?

28. בבא מציעא סא ע"א. [כל הציטוטים מן הגמרא הם ממסכת בבא מציעא אלא אם יצוין אחרת].

נראה שיש בזה שני רבדים, שהם שתי קומות בהבנת העניין :

התשלום בשכירות הוא על מכירה ליומא, וזה שייך דוקא בחפץ שהוא דבר שאפשר לקנות, אך כסף אינו דבר שכיר וממילא אי אפשר לשלם עליו כסף בתורת מכירה ליומא. בנוסף לזה, בשכירות השימוש בכלי הוא בעצמו הפירות, מה שאין כן בהלוואה הפירות שבזכות השכירות הם בזה שהוא משתמש בשווי של הכסף וממילא ההנאה שלו מהמעות היא במה שהוא עשה עמם ולא בעצמותם, ועל זה לא מצינו תשלומי שכירות. ואם נאמר שבינתיים בטל המלוה מלהשתמש במעותיו ועל זה מגיע לו תשלום, לא מצינו בשכירות תשלום כעין זה.

אך עדיין יש מקום לשאול מדוע לא ישלם על הלווה על ההנאה שנהנה בכסף ההלוואה, וגם מניין שלא יתחדש כאן חיוב ממוני חדש של הלווה למלוה שנובע מההסכם שקבעו ביניהם. לכן צריך להוסיף בזה רובד נוסף. **התורה לא מעוניינת בהלוואה ברבית.** התורה מעוניינת שההלוואה תעשה בגדר של גמילות חסד, ויחי אחיך עמך, דבר ששייך בעיקרו בהלוואה ולא בשכירות, שהרי עיקר הגמ"ח הוא דוקא בהלוואה ולא בשכירות. בהלוואה האדם זקוק לכסף וזה מצב שמאוד קל לנצל אותו ולגרום לו להתחייב לתשלום רבית גבוה שלא היה מעוניין בו לולא מצבו הקשה כעת, לעומת זאת שכירות היא מציאות לגיטימית שאדם קונה דברים לזמן מסוים. למרות שגם בכסף יתכן שהאדם מפסיד מכך שהלוה את מעותיו, בכל אופן זו הדרך שלימדה אותנו התורה כיצד מלוים - בלב פתוח.

על פי זה מובנים דברי הגמ' בהשוואת לקיחת הרבית לגזל. אחרי שהתורה הגדירה את לקיחת הרבית כנטילת כסף לא לגיטימית, לקיחת הכסף תהיה אסורה, וזה מהות האיסור בגזל שלוקח ממון שלא מגיע לו או שאינו שייך לו. לכן דוקא בגלל צד זה אנו מסתכלים על מעות הרבית כגזל ולא כממון שמגיע לו מדינא. מסיבה זו יש איסור רבית דוקא מישראל ולא מגוי, למרות שגזל הגוי אסור, כי מעשה הרבית הוי כגזל דוקא משום 'ואהבת לרעך כמוך' ששייך בישראל, ומצד זה כשלוקח כסף על ההלוואה הרי הוא כגזל את חברו, מה שלא שייך בגוי.

לכן הגמרא רצתה ללמוד בהו"א שכשם שאסור לקחת מחברו ממון שלא מגיע לו כך יהיה גם בגזל. אמנם למסקנה הגמרא דוחה את אפשרות הלימוד של גזל מרבית לבד, אך לכאורה אין זה דוחה את הזיקה הממונית שיש לאיסור רבית.

רבית כאיסור או ממון – חובה או זכות

לאחר שראינו שרבית שייכת לאיסור גזל שכן מחסרו ממון, נצטרך להתבונן בגדר המדויק של איסור רבית, ולראות עד כמה שונה הוא מאיסור גזל. שהרי כבר מלכתחילה רואים אנו שאין הוא דומה לגמרי לגזל, שהרי גם כשנעשה מרצונו של הלווה יש כאן איסור רבית. בנוסף לזה אנו רואים שאין איסור רבית

בגויים ומותר להלוות לגויים ברבית לכולי עלמא - למרות שיש אומרים (וכן נפסק ברמב"ם) שגזל הגוי נאסר.

ונראה לבאר שאכן באופן כללי יסוד דין רבית שייך לאיסור גזל, אמנם מפני שהלווה נותן את הרבית מרצונו אין זה ממש כגזל ממש ולכן נשתנו גדריו. הנקודה הכללית שננסה לבאר דרך כמה סוגיות בעניני רבית היא **עד כמה נשתנו גדרי רבית מגדרי גזל**, ובעצם נברר מה הצד העיקרי שבה: הצד הממוני או הצד האיסורי.

בתור רקע לשאלה זו נרחיב קצת ביחס בין ממון לאיסור בחוב ממוני²⁹. באופן פשוט ההבדל היסודי בחוב בין ממון לאיסור הוא שבאיסור החוב הוא כלפי שמיא: יש לאדם חיוב לתת לחברו כסף או אסור לו לקחת ממנו ממון זה, ואילו בממון התורה אסרה לקחת את ממון חברו, ולקחת ממון חברו שלא כדין יוצרת חיוב כלפי חברו (ואולי גם כלפי שמיא) וחיוב זה מקנה לחברו זכות ממונית באותו דבר. השאלה ברבית היא איזה צד לראות כמרכזי יותר במהות האיסור של לקחת הרבית ובחובת החזרתו: **חובה** איסורית או **זכות** ממונית של הלווה - שהמלוה חייב לו את הכסף שלקח ממנו.

לתוספת ביאור יש להוסיף לבאר את השוני המהותי בין ממון לאיסור:

השערי יושר³⁰ דן ביחס בין ממון לאיסור. עיקר החילוק הוא שבאיסורים עיקר החיוב הוא לקיים את מצוות ד', אך בדיני ממונות לפני שחל החיוב לשלם או להשיב חל חיוב משפטי. ממילא הדיון לא יהיה רק אם אסור או מותר, חייב או פטור, אלא הדיון הוא מהותי: למי שייך הממון מבחינה משפטית, של מי הבעלות על הדבר. הנושא בממונות הוא לא קיום מצוה אלא מבחינה מציאותית למי קנוי הדבר. ממילא הדיון בהלכות ממונות נקבע ע"פ הדין המשפטי, למי שייך ממון זה. אחרי שנקבע ע"פ המשפט למי שייך הממון, הלוקח את הממון יעבור על איסור גזל וכדו'.

לפי זה הדיון בהלכות רבית הוא האם הרבית היא כחוב ממוני, שע"פ החיוב המשפטי אסור לו לקחת את הרבית, וממילא נראה את השבת הרבית בעיקרה **כזכות של הלווה** על מעותיו שממנה נגזרת חובתו של המלוה לממש את זכות הלווה כשאר דיני ממונות. או שיסוד חיוב רבית הוא מצד קיום מצות ד' ואז השבת הרבית בעיקרה היא **חובה על המלווה**³¹.

29. סוגיה זו היא סוגיה נרחבת מאד שיש לה נפ"מ להרבה סוגיות, ננסה לגעת בה בקצרה.

30. שער ה, א. בכל השער דן הגרש"ש בסוגיה זו בצורה נרחבת.

31. אולי יש מקום לדון ע"פ שאלה זו במקומן של הלכות רבית. הטור מיקם את הלכות רבית ביורה דעה, ולעומתו סידרם הרמב"ם בספר משפטים - האם זה בדוקא מפני שייכותם לחיוב האיסורי או הממוני, או שאין זה אלא מטעמי סידור הדברים, כהסברו של הבי"ח בסי' קס, שהואיל וביאר הטור בסי' קנט את דיני גוי היורד לבור - המשיך להלואה לגוי ברבית וממילא לשאר דיני רבית, והרמב"ם, להסבר הבי"ח, כתבם בספר משפטים מפני מקומם של הלכות רבית במסכת ב"מ.

האם הרבית נקנית למלוה

כשהתורה אוסרת על האדם לתת את מעותיו ברבית, האם כוונתה היא שאסור לקחת רבית וממילא לא נראה את מעותיו של הלווה הניתנות למלוה כשייכות לו, או שנאמר שנותן הרבית עבר על איסור התורה אך המעות נקנו למלוה. ע"פ שאלה זו מתבררת שאלה נוספת: האם המעות שאצל המלוה הן גזל בידו, או שנאמר שהכסף שייך לגמרי למלוה אלא שהתורה חייבה אותו להחזיר את הרבית.

נראה שבצדדים אלו נחלקו רבותינו הראשונים והאחרונים.

הריטב"א בקידושין³² מסביר את דברי הגמרא שם. הגמרא אומרת שהמקדש במחילת מלוה מקודשת, אך אסור לעשות כן משום הערמת רבית. שואלת הגמ' במה מדובר, אם האשה נתנה לבעל את המעות עם הרבית ורוצה לקדשה במעות של הרבית הרי זה רבית גמורה. אומר הריטב"א שבמקרה כזה האשה אכן מקודשת, והגמרא רק מקשה שאין זה הערמת רבית אלא רבית ממש. משמע שמצד הלכות קידושין האשה מקודשת מפני שהמעות שייכות ממש לבעל.

כן כותב הריטב"א גם בפרק איזהו נשך³³, שאת מעות הרבית לא חייב להחזיר בעצמם אלא יכול להחזיר את דמי הרבית, מפני שאת הרבית קנה כבר במשיכה והרי הוא ממונו של המלוה לגמרי, אלא שהתורה חייבה את המלוה להחזיר את שווי הרבית, ולכן אם קידש בו את האשה הרי היא מקודשת. מדברי הריטב"א עולה בפירוש שהרבית היא ממונו הגמור של המלוה וכל חובתו להחזירם ללווה הוא בתור חובה כלפי שמיא ולא שהכסף באמת שייך ללווה³⁴.

כיוון כזה מופיע גם בדברי האחרונים. **נתיבות המשפט**³⁵ מקשה על דברי רבא³⁶ לגבי גלימא שניתנה בתורת רבית, שלשיטתו מחזיר המלוה ללווה את הגלימא כדי שלא יאמרו שהמלוה מתכסה בגלימא של רבית, ומשמע שמדינא אינו צריך להחזיר לו את הרבית. והרי רבא סובר בתמורה (כפי שיורחב בהמשך) שכל איסורי תורה אי עביד לא מהני, וממילא האיסור לא תפס והרבית לא נקנתה למלוה. אם כן, מדינא המלוה היה צריך להחזיר את הרבית עצמה ולא את

32. ו ע"א.

33. סו ע"א.

34. מצינו בדברי הריטב"א שיש כאן חפצא שמצד האיסור אסור ליתנו אך מבחינה ממונית הוא התקבל. דין זה מצינו בצורה הפוכה בהלכות ארבעת המינים. **היראים** (סי' קכ"ד) כתב שצריך לזהר שלא יטול בגזל ארבעת המינים אפילו מגוי, ואע"ג שסובר שגזל גוי מותר מ"מ כל מה דלא נפיק מרשות גוי לא מיקרי לכס. יוצא מדברי היראים שאפילו שמבחינה איסורית האדם שגזל מגוי לא עבר על איסור מ"מ מבחינה משפטית החפץ לא נחשב כשייך לישראל ואין בו דין 'לכס' הדרוש בארבעת המינים כל עוד אין יאוש ושינוי רשות.

35. סי' רח סק"א, וכן בחו"ד סי' קסא סק"י.

36. סה ע"א.

דמיה, וכיצד סובר רבא שחובת החזרת הגלימא היא רק כדי שלא יאמרו שהמלוה מתכסה בגלימת רבית, הרי הגלימא כלל לא נקנתה לו ואינה שייכת לו? מתרץ הנתיבות שאחרי שחידשה תורה בחיוב יוחי אחיך עמך' שהחיוב הוא רק על המלוה ולא על בניו, ממילא התברר לנו שהתורה הגדירה ברבית, בשונה משאר איסורים, הממון אכן נקנה למלוה, אלא שהתורה חייבה אותו להחזיר את שווייה של הרבית.

גם **השערי יושר**³⁷ הולך בכיוון הזה ומסביר ע"פ דבריו שנתבארו לעיל, שמצד דיני התורה אסור לקחת רבית, אמנם מעות הרבית עברו לרשותו של המלוה ומבחינה משפטית הם שייכים לו.

החזון איש³⁸ חולק על הבנה זו בריטב"א, שהרי מפשט דברי הריטב"א עולה שהאשה מקודשת בחוב של הרבית שהיא חייבת לבעל, ואם כן לא יתכן שיחול שיעבוד על הלווה ברבית שאסרתו תורה. כשהתורה אסרה את לקיחת הרבית היא הפקיעה את החוב של הרבית וממילא הרי הוא כמקדש במלוה אחר שביעית, שאינה מקודשת בה. ולכן מפרש החזון"א את דברי הריטב"א בקידושין בדרך אחרת. מדבריו למדנו שאין אפשרות להוכיח מדברי הריטב"א הנ"ל שהרבית נקנתה למלוה לגמרי, שהרי לא ניתן להבין שהחוב של הרבית שייך כבר לבעל - המלוה.

המחנה אפרים³⁹ חולק על הכיוון שהובא בריטב"א ובמחנה אפרים, וסובר שכשהתורה אסרה לקחת רבית היא אינה נקנית למלוה והרי היא ממונו של הלווה. עיקר הוכחתו של המחנה אפרים היא מדברי הגמ' בתמורה⁴⁰, שם נחלקו אביי ורבא בסוגיית אי עביד לא מהני, דהיינו אדם שעבר על איסור תורה האם המעשה עשה באיסור חל, או שכתוצאה מכך שהתורה אסרה את המעשה הזה הוא כלל אינו חל. הגמרא מביאה נפ"מ שונות למחלוקת זו, ואחת מהנפ"מ שהגמרא רוצה להביא היא המחלוקת בין ר' אלעזר לר' יוחנן האם רבית קצוצה יוצאת בדיינים: רבא, שסובר אי עביד לא מהני, יסבור כר"א שרבית קצוצה יוצאת בדיינים מפני שהרבית לא עברה לרשות המלוה, ואביי, שסובר אי עביד מהני, יסבור כר' יוחנן שלמרות שהתורה אסרה לקחת רבית היא נקנית למלוה, ולכן היא אינה יוצאת בדיינים. למסקנה הגמרא דוחה את נפ"מ זו ומעמידה שמחלוקתם של ר' אלעזר ור' יוחנן איננה בסברת אי עביד מהני אלא בדרשת הפסוקים. מדייק המחנה אפרים מכך שהגמרא לא אומרת שגם ברבית רבא

37. ה', ג-ד.

38. אבן העזר ס"י מב, א.

39. הלכות רבית ב'.

40. ה-ו.

סובר דלא אמרינן אי עביד לא מהני, וממילא יוצא שלפי דעת רבא גם ברבית נאמר דאי עביד לא מהני וממילא הרבית לא נקנתה למלוה⁴¹.

המחנה אפרים מביא הוכחה נוספת מדברי רמי בר חמא בב"ק⁴², שיתומים שהניח להם אביהן מעות של רבית אע"פ שיודעים שהן של רבית אינם חייבים להחזיר, ועל זה אמר רמי בר חמא שמוכח מכך שרשות יורש כרשות לוקח דמי, ולכן הבנים לא חייבים להחזיר ללווה את הרבית. רבא דוחה את דבריו וסובר שאי אפשר להוכיח מכאן שרשות יורש כרשות לוקח דמי, כיון שלגבי רבית הדין שונה, שחובת ההחזרה היא ללווה היא משום 'וחי אחיך עמך', כדי שתהיה ללווה חיות, וציווי זה הוא דוקא על המלוה עצמו ולא על בניו היתומים. שאל התוס' על דברי רמי בר חמא מה הראיה מכאן שרשות יורש כרשות לוקח דמי, הרי הלווה נתן לאביהם את הכסף בתורת תשלום על הלואה ולא בתורת גזל, ואם כן ברור שלא גובים מנכסיהם, ככל מלוה בע"פ שלא גובים מהיורשים. מתרץ התוס' שמעות אלו נמצאות אצל המלוה בתורת גזל, ולכן לולי זה שרשות יורש כרשות לוקח דמי היה על היתומים להחזיר ללווה את מעות הרבית שנתן מפני שהוא כגזל אצלם. אמנם רבא חלק על דברי רמי בר חמא וסובר שאין היורשים חייבים לשלם מפני שחובת ההחזרה של הרבית מוטלת דוקא על אביהם ולא עליהם. מוכח מדברי התוס' שהרבית אינה נקנית למלוה ולכן היא כגזל בידו.

את דברי רבא⁴³, שמשמע מהם שהסיבה שבגללה מוציאים את הרבית מהמלוה כדי שלא יאמרו שהוא מתכסה בגלימת רבית, ואם כן משמע שרבית נקנית למלוה, מתרץ המחנה אפרים ששם מדובר שבמעות הרבית הביא לו גלימא ולכן אינו מחוייב להחזיר לו את הגלימא, אך אה"נ שאם מלכתחילה נתן לו את הגלימא בתורת רבית חייב להחזיר לו את הגלימא מדינא.

מכלל דברי המחנה אפרים מבואר שכשהתורה אסרה לתת את הרבית הרבית לא נקנית למלוה, וממילא הרבית אינה ממונו של המלוה. איסור רבית הוא לא רק כלפי שמיא אלא גם ברובד הממוני: מעות שניתנות ברבית כביכול לא עברו לרשות המלוה ולכן הם אינן ממונו, וממילא ללווה יש זכות על מעות הרבית.

נתיבות המשפט ושערי יושר אומרים שגם הסוגיא בתמורה וגם הסוגיא בב"ק הן רק לפי הס"ד. בתמורה הגמרא דוחה את הנפ"מ ממחלוקת אביי ורבא בסוגיית רבית קצוצה יוצאת בדינים ולמסקנה הפס' 'וחי אחיך עמך' לימד אותנו שמעות

41. המחנה אפרים מוכיח הוכחה נוספת מהמשך הגמרא בתמורה. בלישנא אחרינא הגמרא מביאה את דברי הגמרא בב"מ שאומרת שגם לאביי רבית קצוצה יוצאת בדיינים שמוציאים ממונו את מעות הרבית, ואם כדברי הריטב"א היה לגמרא לומר שיש נפ"מ, שלדעת אביי מוציאים מהמלוה את הרבית אך אין הוא צריך להחזיר את הרבית עצמה אלא יכול להחזיר גם את דמיה, ומדלא אמרינן הכי נראה שגם לאביי אין המלוה קונה את הרבית.

42. קיב ע"א.

43. סה ע"ב.

הרבית אינן בתורת גזל אצל המלוה. גם דברי רמי בר חמא בב"ק הם רק לפי ההו"א, ורבה חלק עליו וסבר שהפסוק 'וחי אחיך עמך' מלמד שהמעוות ניקנו למלוה אלא שיש עליו חובת החזרה של שווי הרבית⁴⁴.

מחילה ברבית

לשני כיוונים אלה יש השלכה לגבי מחילה ברבית.

נחלקו הרמב"ם והגאונים האם הלווה יכול למחול למלוה על הרבית שהוא חייב להחזיר לו. הגאונים הבינו שאין אפשרות מחילה במלוה, ולמדו זאת מדברי הגמ'⁴⁵ שאם התורה לא היתה כותבת את איסור רבית לא היינו לומדים אותו מאיסור אונאה מפני שבאונאה לא ידע וברבית ידע, ומשמע שברבית אפילו כשיש ידיעה ומחילה אין זה מועיל. כל רבית היא מחילה ואע"פ כן אסרה תורה לקחת רבית. הריטב"א מסביר את דעת הגאונים, שאין תביעת רבית כשאר תביעות ממוניות, אלא חיוב הוא שחייבתו תורה להחזיר לו את הממון שבלע ולכן לא מועילה בזה מחילה. מרישא ועד גמירא הרי היא דין איסורי, וכשם שלא מועילה מחילה לפני ההלואה כך אינה מועילה לאחר תשלום הרבית. הריטב"א מוכיח את דבריהם מדברי ר' יוחנן שרבית קצוצה לא יוצאת בדיינים, ולדברי הכל בניו של המלוה אינם צריכים להחזיר את הרבית. יוצא שחובת ההשבה ברבית אינה דין ממוני רגיל ולכן גם המחילה לא תועיל מפני שהחוב של המלוה אינו כלפי הלווה אלא כלפי שמיא.

הרמב"ם⁴⁶ חולק על הגאונים וסובר שכיון שידע הלווה שעשה איסור 'ויש לו ליטול הימנו - אם רצה למחול מוחל, כדרך שמוחל הגזל. ובפירוש אמרו חכמים שהגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן, מכלל שהמחילה להם מועלת'. יש לשאול על הרמב"ם מה החילוק בין לפני הפירעון לאחר הפירעון: הרי אם התורה אסרה את מחילת הרבית לפני הנתינה אם כן יש לומר שהוא הדין גם לאחר נתינתה, התורה מעוניינת שהמלוה יחזיר את הרבית ולא מועילה מחילה.

נראה בדברי הרמב"ם שנתנת הרבית היא איסור בפני עצמו שלא ניתן למחול עליו ואחרי שעבר על האיסור אין לו תקנה, אך יש לו מצוה להשיב את הרבית. מצות ההשבה של הרבית היא כהשבת גזל, וכשם שבגזל שייכת מחילה, כך גם ברבית שייכת מחילה. גדר איסור רבית הוא גדר איסורי לגמרי אך החזרת הרבית היא מצוה בפניע והיא כבר מצוה ממונית שבה שייכת מחילה.

44. נראה שלמחלוקת זו תהיה נפ"מ לעוד דינים מדיני תורה לבד מקידושין. בארבעת המינים וכן במצה יש דין של 'לכם', דהיינו הבעלות הממונית על ארבעת המינים והמצה צריכה להיות של בעל המצוה (סוכה לד ע"ב), ויש מקום להסתפק בדין לולב או מצה שניתנו כרבית האם הם של המקבל ויוצא בהם ידי חובה, ולכאורה הדבר תלוי במחלוקת הנייל.

45. סא ע"א.

46. הלי מלווה ולוה ד, יג.

אם כן, נראה שהרמב"ם והגאונים נחלקו האם לראות את חובת השבת הרבית כשייכת להלכות גזל, או שגם היא דין איסורי ששייך רק להלכות רבית. אולי ניתן לומר שאין זה נובע רק מהבנת מצות השבת הרבית, אלא איך לראות מלכתחילה את המציאות הממונית של רבית: האם הכסף באמת עבר לרשות המלוה, או שהכסף לא עבר לרשותו וממילא יש חובה על המלוה להחזיר את הממון שלא שייך לו.

דברי הרמב"ם מתבררים יפה ע"פ הוספות הרמב"ן לרמב"ם על ספר המצוות. הרמב"ן⁴⁷ מוסיף את מצות השבת רבית שנלמדת מהפסוקים 'וחי אחיך עמך'. מבאר המגילת אסתר שלשיטת הרמב"ם שלא מנה את מצות השבת הרבית מ'וחי אחיך עמך' מקור חובת ההשבה הוא בחובת השבת גזל. חובת השבת הרבית נובעת מכך שהמעות הללו הם כגזל בידי המלוה ולכן הוא מוכרח להחזיר את מעות הרבית. נראה כי דברים אלו מתאימים לשיטת הרמב"ם שיש מחילה ברבית. איסור הרבית נעשה, ועכשיו יש למלוה חוב ממוני כלפי הלווה ואין הוא חב לשמים. על חוב זה מועילה מחילה כשם שמועילה מחילה בגזל. לעומתו הרמב"ן⁴⁸ סובר שמחילה לא מועילה מפני שגם חובת החזרת הרבית היא חוב כלפי שמיא ולא חוב ממוני וממילא לא מועילה בו מחילה כשם שלא מועילה מחילה כבר מתחילת ההלואה.

אם כן, אולי ניתן לומר שנחלקו הרמב"ם והגאונים במחלוקת המחנ"א והריטב"א. לשיטת הריטב"א אין המחילה מועילה מפני שאין כאן דין ממוני, מבחינה ממונית המעות באמת שייכות למלוה אלא שהתורה אסרה עליו לקחת את הרבית וחייבתו להחזירה. אך לשיטת הרמב"ם כשהמלווה לקח את הרבית ועבר על איסור התורה המעות לא נקנו לו והם שייכות ללווה⁴⁹, וממילא הרי הן כגזולות בידו ומוכרח הוא להחזירן מדין גזל, ואולי זה פשט דברי הרמב"ם 'כדרך שמוחל בגזל'.

47. הוספות לספר המצוות מצוה יז.

48. שיטת הרמב"ן בהשבת רבית תורחב בהמשך בסוגיית רבית קצוצה יוצאת בדינים.

49. בברכת שמואל סימן מ"ח מסביר שבפס' וחי אחיך יש שני לימודים מדינא היה צריך להיות שאינו קונה כבגזל וגניבה. חידשה תורה דאי עביד מהני ולכן אין הוא חייב להחזיר לבניו אך חובת החזרה היא עדיין עליו והוא כגזל אצלו. מדבריו נראה שגם את תחילת הדין הוא תולה בדין גזל אלא שמלכתחילה מחילתו לא מועילה דהוי כמתנה על מה שכתוב בתורה. לפי"ז מסביר את ההבדל בין לפני הפירעון לאחר הפירעון. לפני הפירעון בהכרח הלווה הוא כמתנה על מה שכתוב בתורה אך אחרי הפירעון כשאמר המלוה ללווה שרוצה להחזיר לו ויודע הלווה שעשה איסור ויכול ליטול ממנו ממונו, ולכן רק אז לא הוי כמתנה על מה שכתוב בתורה. [בנוסף נראה שלעניין המחילה יש פה דיון נוסף למה מחילה לפני הפירעון לא מועילה. הברכת שמואל מסביר בדברי הרא"ש יסוד קצת שונה מהרמב"ם. שמלכתחילה המחילה מפני שבד"כ המלוה מנה את ההלואה בנתינת הרבית ולכן גילתה התורה שמחילה לא מועילה בזה ולכן נתינת הרבית הרי היא כגזל, א"כ לאחר שלקח הרבית הרי קנה הרבית ומחדש חייבתו התורה בהשבון ומחילה זו אינה על הלואה. אם נאמר כך בדעת הרא"ש אולי ניתן לומר שמבחינת המעמד הממוני בדבריו הוא כדברי הריטב"א שהמעות שייכות לו לאחר המקח ולכן המחילה מועילה.]

רבית קצוצה יוצאת בדיינים⁵⁰

נחלקו ר' אלעזר ור' יוחנן⁵¹ האם רבית קצוצה יוצאת בדיינים. מחלוקת זו הינה מחלוקת יסודית בהבנת גדרי איסור לקיחת רבית וכן בהבנת גדרי מצות השבת הרבית.

ר"א סובר שרבית קצוצה יוצאת בדיינים ור"י סובר שרבית קצוצה אינה יוצאת בדיינים.

לדעת ר' יוחנן שרבית קצוצה אינה יוצאת בדיינים, יש לשאול מהי מהות מצות השבת הרבית. מדברי התוס' משמע שלדעת ר' יוחנן איסור רבית הוא איסור שאין לו תקנה⁵². אמנם יתכן שמצד לזות שפתיים יצטרך להחזיר אך מצד האיסור אין לרבית תקנה, כדברי רבא הלומד מהפסוק שהוקשו מלוי ברבית לשופכי דמים, שבשניהם אין תיקון למעשה העבירה.

ריב"ן סובר שגם ברבית ישנו תיקון בבא לצאת ידי שמים, מדאורייתא יש יכולת תיקון אלא שאין היא מבוטאת בהוצאה בבי"ד. הנימוקי יוסף מסביר שלשיטתו תובן דרשתו של רב אדא בר אהבה 'למורא ניתן ולא להשבון', שהכוונה היא שחובת ההשבה היא מדין מורא ולא מדין השבון, דהיינו בי"ד לא כופין אותו על זה⁵³.

חלקת יואב⁵⁴ לומד בדעת ר' יוחנן שפטור המלוה מתשלומין הוא מדין קים ליה בדרבה מיניה, שלשיטתו לוקים על רבית, ומזה שהוקשו מלוי ברבית לשופכי דמים למדנו שהמלקות פוטרות אותו מתשלומים.

ר"א חולק על ר"י וסובר שרבית קצוצה יוצאת בדיינים. מסביר ר"נ בר יצחק שמקורו במצות 'וחי אחיך עמך - אהדר ליה כי היכי דנחיה'. נחלקו הראשונים במשמעות דברי ר' אלעזר. מתוך מחלוקת זו נשוב לדיון לגבי מעמד מעות רבית, וסוגיא זו תתברר ביחס לחיוב מלקות ברבית ולעניין לאו הניתק לעשה.

הרשב"א לומד את יציאת המעות ברבית בדיינים בכך שכופין על המצוות. יש למלוה חובה להחזיר את הרבית ועל זה בי"ד כופין, כשם שבי"ד כופין על כל מצות עשה. אמנם אין בי"ד יורדים לנכסיו כי אין פה דין של שעבוד נכסים אלא

50. המחלוקת בהבנת הסוגיא אינה שייכת בהכרח למחלוקת הראשונים לעניין הגדרת מהות מעות רבית, כממונא או כאיסורא, אך מדברי הראשונים בסוגיא עולות כמה נפ"מ בשאלה זו.

51. סא ע"ב - סב ע"א.

52. התוס' מוכיח זאת מדברי הגמרא לעיל מכך שהגמרא לא העמידה את מחלוקת רב"י ור"נ עם רבנן בשאלה האם חייב בבא לצאת ידי"ש, ומשמע שאף בבא לצאת ידי"ש פטור.

53. הר"ן אומר שמדברי ר' יוחנן נלמד לדברי ר"א באבק רבית שאינה יוצאת בדיינים, אם נאמר שחייב בבא לצאת ידי"ש אי"כ ה"ה באבק רבית, אך לשיטת התוס' שלא חייב בזה לא חייב בבא לצאת ידי"ש. ובפסקי ריא"ז העלה שלא ברור שאפשר להשוות כי ניתן לאמר שלרי"א בכ"מ יש חיוב בבא לצאת ידי"ש כי יש שם תיקון ברבית.

54. סי' כד.

של כפיה על המצוות, כאדם שאומר איני רוצה לשבת בסוכה שכופין עליו לשבת בסוכה. מדברי הרשב"א נראה שחיוב השבת הרבית הוא לא מפני שממונו של הלווה נמצא אצל המלוה, אלא שיש חובה על המלוה להחזיר את ממונו של הלווה. ניתן לומר שזה ההבדל בין דין כופין על המצוות לדין ירידה לנכסיו. כפיה על המצוות עיקרה באיסורים: כאשר האדם לא עומד בחובה שלו כלפי שמיא, בי"ד כופים עליו שיקיים את המצוה. לעומת זאת בדיני ממונות, כאשר יש לבעל הממון זכות ממונית בי"ד באים לסייע לו לממש את זכותו ע"י שיעבודם של נכסי הנתבע לטובת התובע. ע"פ זה ניתן להסביר שמדברי הרשב"א, שהתערבות הבי"ד היא מדין כופין על המצוות, מבואר שדין רבית קצוצה יוצאת בדיינים מגדיר את איסור רבית כאיסור ולא כממון. כך גם עולה מדברי הרמב"ן והרשב"א בהמשך הסוגיא בשאלה האם רבית היא לאו הניתק לעשה. למסקנת דבריהם יוצא שרבית אינה לאו הניתק לעשה מפני שהאיסור כבר נעשה והחיוב להחזיר הוא מצוה נוספת שלא באה כתיקון למעשה העבירה של הרבית.

הגמרא מביאה ברייתא להכריע במחלוקת ר"א ור"י, 'הגזלנין ומלוי ברבית אע"פ שגבו מחזירין'. מבררת הגמרא 'מאי גזלנים? מלוי ברבית'. מהשוואת גזלנים למלוי ברבית מוכח כדברי ר"א שרבית קצוצה יוצאת בדיינים. אומרת הגמרא שמחלוקת ר"א ור' יוחנן היא מחלוקת תנאים, בין ר' נחמיה ור' אליעזר בן יעקב לבין חכמים: דעת ר"נ ורשב"י שהמלוה והערב פטורים ממלקות מפני שיש בזה קום עשה לאהדורי רבית, ולכאורה בזה נחלקו, האם לרבית קצוצה יש תקנה או שאין לה, וממילא האם פטור ממלקות כיון שיש תקנה בהשבת המעות או שחייב כיון שאין תקנה. דוחה הגמרא ואומרת שלא בזה נחלקו ר"נ ורשב"י וחכמים, וה'קום עשה' אינו השבת הרבית אלא קריעת השטר לפני הפירעון, ולמ"ד ששטר העומד לגבות לאו כגבוי דמי, נחלקו בלאו דלא תשימון, האם שומא מילתא היא וממילא חייב כבר בשעת הקציצה, או שנאמר ששומא לאו מילתא היא וכל עוד לא נתן את הרבית לא התחייב בלאו דלא תשימון.

תוס' הבין מרש"י שהגמרא הביאה את הברייתא כדי לסייע לר' יוחנן שלשיטתו רבית קצוצה אינה יוצאת בדיינים ואין זה מחלוקת תנאים אלא דוקא אליבא דר"י, ובאמת אם גבו אין תקנה והמחלוקת בברייתא היא כשלא גבו. אמנם מקשה על זה התוס' שבשלב הקודם הגמרא הביאה את הברייתא של הגזלנין ומלוי ברבית כדחיה לדברי ר"י, ואיך יתכן שעכשיו מעמידים מחלוקת תנאים אליבא דשיטתו. לכן אומר התוס' שהגמרא היא אליבא דר"א, ולכו"ע בלאו דלא תשימון הרי הוא בקום עשה לאהדורי ולכן אינו לוקה מפני שהוא לאו הניתק לעשה. אלא נחלקו בלאו דלא תשימון האם כשיקרע את השטר ביטל גם את לאו דלא תשימון או שאינו כן דשומא מילתא היא ומשעת כתיבה נגמרה השומא.

אמנם הרמב"ן והרשב"א מסבירים את דברי רש"י בצורה אחרת שמתאימה לשיטת הרשב"א בהסבר רבית קצוצה יוצאת בדיינים. לעולם לכו"ע בני אהדורי נינהו ותקנו את לאו דלא תקח ולא תתן ולא תהיה לו כנושה, אלא מחלוקתם

היא בלאו דלא תשימון עליו נשך. ולפי זה יש לבאר את דברי רש"י. רש"י כתב 'לעולם אימא לך אם גבה דברי הכל אינו מתוקן בחזרה מן המלקות דאין כאן ניתק לעשה'. מסביר הרמב"ן שבאמת לכו"ע בני אהדורי ניהו, ואעפ"כ לא תיקנו את הלאו שעברו עליו, מפני שלא זו אינו ניתק לעשה, שהאיסור הוא בפני"ע והמלוה והלווה עברו עליו בכל מקרה. כן נראה גם מכך שהלווה עובר על לאו זה, ומשמע שהוא מעשה איסור לגמרי ולא משום ממון, שהרי הוא זה שחייבים לו, וחידשה תורה שלמרות שעשה איסור בכל אופן הוא מחוייב להחזיר כמצוה בפני"ע. זה מוסכם על כולם ולא נחלקו כאן בלאו דלא תשימון. מדבריו נראה שחובת ההחזרה אינה משום דממוני גבך אלא היא חיוב כלפי שמיא, וממילא אין ההחזרה מתקנת את לאו דלא תשימון ואין היא יכולה לפוטרו ממלקות. מצות ההשבה עומדת כשלעצמה כמצות עשה, ולגבי מצוה זו אמר ר"א שבי"ד כופין כדרך שכופין על קיום מצוות עשה. אלא שמקשה על כך הרשב"א, שאם כן נאמר כך בכל הלאוים הניתקים לעשה שהלאו הוא בפני"ע ואין לו תקנה והעשה גם הוא עומד בעצמו. ולכן מביא את ההסבר שהביא תוס' בהסבר הגמרא.

מדברי הרמב"ן הללו משמע שגם למ"ד שרביית קצוצה יוצאת בדיינים הרי עיקר הדין בזה הוא איסורי ולא ממוני וממילא גם הכפיה פה תהיה מדין כפיה על המצוות ולא מדין ממוני של יורדים לנכסיו. והדברים עולים יפה בדעת הרמב"ן בהוספות לספר המצוות, שנתבאר מדבריו שהוא לומד את מצות השבת הרביית כמצוה בפני"ע ולא כשייכת למצות 'והשיב את הגזלה'⁵⁵.

אם נבאר את דברי רש"י כהסברו של הרמב"ן יוצא שבהו"א חשבה הגמרא שלא יהיה חיוב מלקות באיסור רביית ולמסקנה דוחה הגמרא שלאו דלא תיקח אינו ניתק לעשה, ולכאורה לפי"ז יוצא שילקו על איסור רביית.

55. אמנם יש להעיר שבדברי הרמב"ן ישנה נקודה משמעותית שעולה מיסוד דברי הרמב"ן בב"ב קעה ע"א. מובאת בגמ' שם מחלוקת האמוראים בין עולא לרבה, האם שיעבודא דאורייתא. לשיטת רבה ששיעבודא לאו דאורייתא שואל הרמב"ן אם נאמר ששיעבודא לאו דאורייתא ולא יורדים לנכסיו, כיצד נבין את כל חיובי התורה בתשלומים בנויקין שומרים וכו'. [נראה שהרמב"ן הבין שאם יש חיוב תשלומים הרי זה מוכיח שיש שיעבוד ממוני]. מבאר הרמב"ן שהתשלומים יהיו מדין כופין על המצוות. כשהתורה כותבת 'מיטב שדהו ישלם' התורה מצוה אותו לשלם, ואם אינו רוצה לשלם בי"ד יורדים למיטב שדהו ומקיימים לו מצותו. מדברי הרמב"ן הללו מבואר שלמ"ד שיעבודא לאו דאורייתא גם את הזכות הממונית, שלפי מה שהסברנו עד כה דינה היה שונה מהחובה האיסורית, נצטרך להסביר כחובה כלפי שמיא ואז באמת נאמר שגם החיוב הממוני גדריו הם ממש כשל החיוב שנובע כתוצאה מהאיסור. דהיינו, לבעל הממון אין זכות אלא למזיק או לבעל החוב יש חובה כלפי שמיא ואם אינו עומד בחובתו בי"ד כופין עליו לקיים את חובתו. אמנם ניתן לומר שכל דברינו עד כה הם לפי המסקנה ששיעבודא דאורייתא ולכן החיוב הממוני שונה מהותית מהחיוב האיסורי. כך מתרץ הגרשי"ש בשערי יושר שער ה' את דברי הרמב"ן הללו.

בנוסף לזה צ"ע בדברי הרמב"ן ממקום אחר. הרמב"ן במלחמות⁵⁶ כותב שבחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר אין איסור רבית מפני שלא דרבית הוא מטעם גזל, ולכן כשם שמצד גזל אין איסור במקרה כזה כך גם איסור רבית אין כאן. דבריו סותרים לכאורה את דבריו כאן, שמשמע מהם שרבית היא דין איסורי בלבד שאינו שייך לדין הממוני. צריך לומר שגם לרמב"ן שורש איסור רבית הוא באיסור גזל, של נטילת ממון חברו שלא כדון, אך למעשה מפני שהלווה נותן את הרבית מרצונו ממילא הרבית שנמצאת אצל המלוה היא אינה כממונו של הנגזל שנמצא אצל הגזלן אלא לגמרי כממונו של המלוה. האיסור כבר נעשה ומשום 'וחי אחיך עמך' ציוותה התורה על המלוה להחזיר את הרבית ללווה.

תוס' חולק על דברי הרמב"ן הנ"ל, וסובר שהגמרא דוחה את העמדת מחלוקת התנאים בברייתא כמחלוקת ר"א ור' יוחנן, אלא כו"ע סוברים כר"א שרבית קצוצה יוצאת בדיינים ולכן לא לוקין על לאו דלא תקח מפני שהוא לאו הניתק לעשה שניתן להשבה, והמחלוקת בברייתא היא בלאו דלא תשימון כשעדיין לא גבה את הרבית. מדברי התוס' נראה שמצות ההחזרה היא לאו הניתק לעשה וממילא בזה הוא מתקן את האיסור. נראה שמשמעות דבריו, במיוחד בהעמדתם לעומת שיטת הרמב"ן, היא שמצות ההשבה מתקנת את הלאו ואין היא מצוה בפני"ע אלא שייכת ללאו. ע"פ דברי התוס' נראה לומר שלא כדברי הרמב"ן, אלא רבית קצוצה יוצאת בדיינים מפני שיש פה ממון שצריך להשיבו לבעליו לכן הוא גם ניתק לעשה.

נראה שגם רש"י לומד את חובת ההחזרה כשייכת ללאו באופן מהותי.

רש"י⁵⁷ אומר שרבית קצוצה יוצאת בדיינים 'וכופין אותו בי"ד להחזיר אם תובעו בחייו'.

מה משמעות דברי רש"י דוקא אם תובעו בחייו?

נחלקו בדבריו האחרונים. **השו"ע**⁵⁸ כתב שדיין שלקח שוחד 'צריך להחזירו כשיתבענו הנותן'. כתב **הסמ"ע** 'אבל בלא תביעה אין צריך להחזירו כיון דלא קיבלו אלא מרצון הנותן וכדי לזכות את הזכאי, ולא דמי לרבית דכתיב ביה 'וחי אחיך עמך'. **הט"ז** הקשה עליו מרש"י הנ"ל שאומר שגם ברבית הדבר תלוי בתביעתו של הלווה, ורק אז יוצאת בדיינים. ע"פ זה אומר הט"ז שכשנותן הרבית חייב לאדם שלישי כסף, כל עוד לא תבע מהמלוה את הרבית לא יהיה על הרבית שעבודא דר"נ מפני שאין כאן ממון כלל. **הקצות** מסכים עם הט"ז אלא טוען שבי"ד יכפה את הלווה לתבוע את הרבית כדרך שכופין לקיים את המצוות.

56. ס ע"ב.

57. סא ע"ב.

58. חו"מ סי' ט סעי' א.

אלא שכל זה יועיל רק כשלא היתה מחילה, אך כשהיתה מחילה הרי הלווה ויתר על החוב ואין כאן יכולת כפיה.

הקשה **הנתיבות** על דברי הטי"ז. אם זהו הסבר דברי רש"י מדוע לא לוקים על רבית, שהרי לא לוקים ברבית ושוחד דוקא אם קיים את העשה, ולכן חייב להשיב כדי שלא ילקה, וא"כ כיצד ניתן להבין ברש"י שהדבר תלוי בתביעה. לכן אומר הנתיבות ע"פ דברי התומים דמדעתו נתן והוא בחזקת שמחל כל עוד לא תבעו. אמנם כל זה הוא לדעת הרמב"ם דמהני מחילה ברבית אך לדעת הגאונים לא תועיל בזה מחילה, ולכן ודאי שלא צריך תביעה. הנתיבות הבין את רש"י כשיטת הרמב"ם ש'רבית קצוצה יוצאת בדיני' הרי הוא דין ממוני וכשתובע את הרבית הרי ב"ד מוציאם ממנו את הרבית.

אמנם **במשוּבב נתיבות** מתרץ את דברי הטי"ז. שהרי עיקר קושיית הנתיבות היתה שאם החזרת הרבית תלויה בתביעה א"כ יוצא שבכל אופן ילקה אם לא ישיב, ומתרץ המשוּבב נתיבות שחיובו של המלוה להשיב אינו אלא כשתובעו, וכל זמן שאינו תובעו אינו חייב בהשבתו, וא"כ כל עוד לא תבעו הרי הוא כמתנה בעלמא, לכן כל עוד אינו מחוייב להחזיר אינו יוצא בזה העשה, וזו משמעות דברי הטי"ז דאינו ממון כלל. ע"פ דברי המשוּבב נתיבות נראה שמה שבי"ד מוציאין בדיינים הוא דוקא כשישנה תביעה, ורק אז יש כאן שם ממון שניתן לתובעו, אבל לפני זה לא יהיה בזה חיוב עשה.

ירידה לנכסיו

צידו השני של דיון זה בא לידי ביטוי במח' הראשונים לגבי הירידה לנכסי המלוה שלקח רבית.

הרשב"א והנימוקי יוסף אומרים שמזה שבניו של המלוה לא מחוייבים להחזיר את הרבית משמע שלא יורדים לנכסיו, שהרי אם יורדים לנכסיו מדוע בניו לא יצטרכו להחזיר את הרבית.

ספר החינוך⁵⁹ כתב 'רבית קצוצה יוצאה בדיינין, כלומר שבי"ד יורדין לנכסי המלוה ומוציאין ממנו כמו בגזלות וחבלות. ויש שפירשו יוצאה בדיינים לענין כפיה, כלומר שכופין בי"ד את המלוה להחזירה בשוטים כמו שעושים לכל מי שיאמר שלא יעשה מצות עשה⁶⁰. מדבריו נראה מפורש, שהמחלוקת האם

59. מצוה שמג.

60. חלקת יואב (סי' כד) מוכיח מכמה ראשונים שיורדים לנכסיו. ריב"ן שסובר בדעת ר' יוחנן שלמרות שרבית קצוצה לא יוצאת בדיינים חייב בבא לצאת ידי שמים, א"כ ר"א שחולק עליו סובר שיורדים לנכסיו. כן מוכח גם מהרמב"ם, מהא דאין לוקין על רבית, ואין הוא מטעם לאו הניתק לעשה אלא מטעם לאו הניתן לתשלומין, וגילתה תורה שמשלם ולא לוקה. אומר החלקת יואב שברור שיורדים לנכסיו, שהרי אם לא יורדים לנכסיו מן הדין לא היה לוקה, מפני שאין פה שתי רשעויות, וכמו שמביא תוס' דמה שמחוייב ביד"ש לא נקרא 'כדי

יורדים לנכסיו או לא שייכת למחלוקת בהבנת רבית קצוצה יוצאת בדיינים ככפיה על המצוות או כחוב ממוני, ונראה שגם מחלוקת זו שייכת לשאלה העקרונית האם חובת ההחזרה היא גדר ממוני או איסורי.

המחנ"א⁶¹ מביא ראשונים החולקים בדבר. לדעת הרמב"ן במלחמות שסובר שמעות אלו הם כגזולות בידו פשוט שיורדים לנכסיו.

השיטמ"ק בשם התוס' שאנץ אומר שגם בהניח להם אביהם אחריות נכסים היורשים פטורים מנתינת הרבית, ומלשונו משמע שליורשים עצמם יש דין של שיעבוד נכסים. אמנם בנתיבות שלום⁶² כתב שאין זה מוכרח כדברי המחנ"א, מפני שניתן לומר שבאמת הרבית נקנתה למלוה אלא שהוא מוכרח להחזיר את המעות מדין השבת רבית, וחובת ההשבה היא על המלוה עצמו ולא על הבנים. על המלוה יש חובת השבה שכוללת בה גם שיעבוד נכסים, אך שיעבוד זה הוא רק מדין חובת ההשבה.

בנוסף לזה אומר המחנ"א⁶³ שיש ראשונים החולקים בזה על הרשב"א וסוברים שבכל מקום שכופין על המצוות כל שכן שיורדים לנכסיו.

נפ"מ נוספות למעמד המעות ברבית⁶⁴

א. שבועת היסת

הרשב"א⁶⁵ כתב שאם הלווה תובע מהמלוה להשיב לו רבית קצוצה שנטל ממנו והמלוה כופר, צריך המלוה להשבע שבועת היסת.

הקשה הקצות⁶⁶ שהרי הרשב"א סובר שאין יורדין לנכסיו מפני שחיובו להחזיר הוא רק משום מצות עשה ואין כאן חוב ממוני ואם כן מדוע ישבע שבועת היסת, ומאי שנא ממי שנשבע לתת לחברו מתנה ותבעו לקיים השבועה והוא כופר, דפטור מן השבועה. החזו"א⁶⁷ תירץ שאמנם אין זה חוב על המלוה אך חובת ההשבה היא בשביל הלווה, ונתנה התורה זכות ללווה שיהיה המלוה חייב לו ממון, וכופין על המצוות, ולכן חשיב הלווה בעל דינו לתבוע ולמחול, מה שאין כן

רשעתו, שהרי הגמרא שם אומרת שלמרות שאדם שחסם את הבהמה לוקה ומשלם, ושואלת הגמרא שהרי אין אדם לוקה ומשלם, ורבה מסביר שחיובו הוא בבא לצאת ידי שמים. ומשמע מדברי התוס' שחיוב בדיני שמים לא נקרא כשתי רשעיות, וממילא מוכרחים לומר בדעת הרמב"ם שחיוב הממון כאן אינו מדיני שמים אלא דין ממוני שמוטל עליו ולכן ודאי שיורדים לנכסיו.

61. סי' ב.

62. מבוא אות יא.

63. בסי' א.

64. חלקן מובאות בספר נתיבות שלום.

65. שו"ת הרשב"א ח"ב סי' רלא.

66. סימן פ"ז.

67. חו"מ י סק"כ.

במי שנשבע ליתן מתנה אין מקבל המתנה בעל דין לתבוע את המתנה. וכדבריו צריך לומר בדברי הראשונים הסוברים **שרבית קצוצה שתפס הלווה** אין מוציאין אותה מידו, מפני שבמצות ההשבה חידשה התורה שהלווה הוי בעל דין לתבוע את ההשבה.

ב. האם מותר להלוות ברבית לאדם שיש למלוה תביעת ממון עליו

בתשובות הרשב"א⁶⁸ כתב דמי שנתבע להשיב רבית קצוצה שנטל והוא כופר בה אינו חשוד על השבועה מפני שאמרינן שמא מלוה ישנה יש לו עליו ולכן הלוה לו ברבית כדי להשתלם ממנו בדרך הלוואתו ממה שהוא מסופק שהוא חייב לו. משמע שאם ודאי שיש ללווה חוב ישן אצל המלוה מותר למלוה להלוות ברבית, ויוצא מזה שאיסור רבית תלוי באיסור גזל, והיכן שלא נאסר הגזל אין בו איסור רבית מן הדין.

ג. הלואה ברבית לדמומר

בספר היראים⁶⁹ כתב דמומר לתאבון אין מצוה להלוותו, דאינו בכלל אחיך. ולעניין להלוות לו ברבית מביא היראים דיש שהתירו לו כיוון דאינו בכלל אחיך אך דברי רבותיו שאסור. מביא היראים ראייה לשיטת רבותיו, דהרי רבית היא כעין גזל ולכן יש לומר שכאשר ריבתה תורה 'לכל אבדת אחיך' לרבות את המשומד, הזהירה תורה על ממון חברך המשומד ורבית נמי כיו"ב, דהרי ממון חברך משומד הזהירה עליו תורה שלא לקחתו. גם מדבריו למדנו שלומד את איסור רבית כשייך לאיסור גזל.

ד. חיוב מלקות ברבית

בעניין מלקות באיסור רבית נחלקו הראשונים.

תוס'⁷⁰ כתב שלדעת ר"א דרבית קצוצה יוצאת בדיינים רבית היא לאו הניתק לעשה ולא לוקים עליו. אמנם לכאורה ישנה סתירה בדברי תוס'. שהרי תוס' בתחילת הפרק כתב בשני מקומות שלוקים על רבית. תוס'⁷¹ שואל כיצד רצו ללמוד מרבית לאונאה והרי אין מזהירין מן הדין, ועונה התוס' דאה"נ אלא שהקשו בגמ' קושיא אחרת. מדברים אלו עולה שיש חיוב מלקות ברבית. וכן אומר התוס'⁷² שלא למדו שיש ב' לאוין בגזל מפני שלא לוקים עליו, משמע שברבית שיש ב' לאוין לוקין עליו. ומתרחץ הפני"י שבמקום אחד מסביר התוס'

68. המיוחסות לרמב"ן ס"י קט.

69. מצוה קנו.

70. סב ע"א.

71. סא ע"א ד"ה אמרי הכי נמי.

72. שם ד"ה לעבור עליו בשני לאוין.

אליבא דר"א ובמקום אחר התוס' מסביר אליבא דרבא, שלשיטת תוס' סובר כר"י, וממילא יהיה חיוב מלקות ברבית.

הגמ' רוצה להעמיד את מח' ראב"י ור"י עם חכמים במח' ר"א ור"י, ומסביר רש"י שראב"י ור"י פוטרין את המלוה והערב 'מן ל"ת ומלקות', ופטורים מפני שיש בהם קום עשה והוי לאו הניתק לעשה. וכן לגבי מה שאמרו שם שאומרים להם קומו אהדורו הסביר 'מה שגביתם, וזה נתקו לעשה כדאמרינן אל תקח ואם לקחת החזר וחי אחיך'. בשלב הבא אומר רש"י שמחלוקתם היא לא במחלוקת ר"א ור"י אלא בשומא מילתא היא. נראה שלמסקנה בדעת ר"א שלא ילקה מפני שהוא לאו הניתק לעשה. אך לפי הסבר הרמב"ן [כפי שהתבאר לעיל] ברש"י שהמסקנה בגמ' היא אליבא דר"א ואז גם אליבא דר"א 'וחי אחיך' הוא לאו הניתק לעשה, לכאורה יהיה חיוב מלקות ברבית.

רמב"ם⁷³ כתב שלא ילקו על רבית מפני שהוא לאו הניתן להשבון. מה הפשט בדברי הרמב"ם דהוי לאו הניתן להשבון? **חלקת יואב**, שהובא לעיל, מסביר בדעת הרמב"ם שאין הכוונה ללאו הניתק לעשה, שהרי הרמב"ם לא מנה את איסור רבית בכלל הדברים שהם לאו הניתק לעשה. וכן לא אמרינן לאו הניתק לעשה היכא דאיכא תרי לאוי, דלא אתי עשה ודחי תרי לאוי. ועוד, שהעשה דיוחי אחיך עמך' הוי קדמו עשה, שהרי מקיים 'וחי אחיך עמך' גם במצות הלואה, ובכה"ג לא אמרינן לאו הניתק לעשה. לכן מסביר חלקת יואב בדעת הרמב"ם שלא לוקין על רבית מפני שהוא לאו הניתן לתשלומין ואין לוקין על לאו הניתן לתשלומין. וכלשונו של החינוך 'גלי רחמנא דמשלם ומלקא לא לקי'. מזה מוכח שיורדים לנכסיו, כיון שהעשה הוא דין ממוני, שהרי אם הוא חיוב בדיני שמים לא היה את הפטור של כדי רשעתו שלא נאמר בדיני שמים, כנ"ל. אי"כ נראה שפטור המלקות ברבית לשיטת הרמב"ם היא רק בגלל שחיוב ההשבה הוא דין ממוני ולא בדיני שמים. [אמנם החלקת יואב סובר שהמלוה קנה גוף הרבית ורק מצות עשה מחייבתו להחזיר גוף החפץ, ומשמע מדבריו שאינו מקשר בין החיוב הממוני שיש כאן לשאלה האם המלוה קנה את הרבית].

ה. האם יש חוב לאחר ההלואה או שאין חוב

האחרונים דנו האם לאחר שנאסרה לקיחת הרבית התברר שאין פה חוב או שיש פה עדיין חוב אלא שאסור לתת אותו ברבית.

מהראשונים משמע שאבק רבית שתפסו המלוה מפקינן מיניה, ומשמע שאין כאן חוב מכיון שהתורה אסרה על המלוה את גביית החוב. אמנם **המשנה למלך**⁷⁴ כתב שהרבית היא חוב גמור על הלווה אלא שהתורה גזרה שלא יתנו, ולכן אם הלווה נתן למלוה גלימא תמורת חובו, הרי זה מכירה מעליא.

73. הלי מלוה ולווה ה, ג.

74. שם ת, א.

כן נחלקו בדבר האחרונים. התיבות⁷⁵ למד שכתוצאה מאיסור רבית החוב נמחל לגמרי, וכן משמע מהחזו"א דרחמנא אפקריה לחוב הרבית. אמנם האבני מילואים כתב שיש חוב אלא אסרתו תורה. גם השערי יושר אומר שהחוב לא פקע, ויסודו הוא שהדין המשפטי קדם לדין התורה, ולכן החוב קיים מהדין המשפטי אלא שהתורה אסרה לקחתו.

גם ר' שלמה זלמן אוירבך⁷⁶ מסביר שהחוב קיים, ויתירה מכך, יתכן שהלווה יתן את הדין על כך שלא פרע את חוב הרבית למלוה. הוא מדמה זאת לאדם שנשבע שלא ישב בסוכה שאסור לו לשבת בסוכה אך אין זה מבטל את מצות הישיבה בסוכה שעובר עליה.

נפ"מ מעניינת נוספת בהבנה שבאיסור רבית העיקר הוא הצד האיסורי עולה מתוך הסיפור הבא על הרב יחזקאל אברמסקי⁷⁷. הרב אברמסקי מספר על הכרעה שהוא קיבל בבי"ד שלו לגבי רבית. הלווה עתר לבי"ד קמא בטענה שיכפו את המלוה להשיב לו את הרבית שלקח ממנו, בטענה שרבית קצוצה יוצאת בדיינים. הם דחו את טענותיו בטענה שאין זו רבית קצוצה. הלווה דרש נימוק לפסק זה 'מהיכן דנתוני' והם סירבו לתת לו. כאשר פנה לרב אברמסקי בערעור על פסק דין קמא פסק הרב כי לגבי השבת רבית אין עומדת ללווה טענת 'מהיכן דנתוני'. נראה שסברתו היא שהשבת הרבית היא חובה איסורית שחלה על המלוה שלקח אותה. ממילא הלווה הוא לא צד כאן, אין הוא הנידון ולא דנוהו, ולכן הוא אינו יכול לדרוש הנמקות שיסבירו מהיכן דנוהו.

75. סי' רח סעי' א'.

76. מובא בהערות בסוף נתיבות המשפט מהדורת פלדהיים.

77. קונטרס דיני ממונות תשי"ס.